

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ СУДДІВСЬКОГО РОЗСУДУ ГОЛОВУЮЧОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

SOME ASPECTS OF THE DETERMINATION OF THE JUDICIAL JUDGMENT OF THE PRESIDENT IN THE CRIMINAL PROCESS OF UKRAINE

Актуальність статті полягає в тому, що важлива процесуальна роль у судовому провадженні вітчизняним законодавцем відведена головуючому. Водночас на підставі даних, отриманих у результаті системного аналізу сучасної кодифікації кримінальних процесуальних норм, доходимо висновку, що нині чинна редакція Кримінального процесуального кодексу України не містить окремої статті, присвяченої повноваженням головуючого в судовому провадженні першої інстанції. Не наводить вітчизняний законодавець і дефініції терміна «повноваження головуючого в судовому провадженні першої інстанції». Науково-теоретичний аналіз опублікованих на сьогодні наукових досліджень дає змогу дійти висновку про те, що у правовій доктрині відсутні роботи, присвячені дослідженню суддівського розсуду головуючого в судовому провадженні першої інстанції. Метою статті є вивчення та аналіз доктринальних позицій сучасного стану правового регулювання судового розсуду головуючого в судовому провадженні першої інстанції. З'ясовано що керування перебігом судового засідання передбачає, що головуючий спрямовує судові слідство на забезпечення сторонам рівних можливостей вільно, способом, який вони вибирають, але який водночас не суперечить вимогам закону, здійснювати свої права, що є одним із функціональних обов'язків головуючого в судовому провадженні першої інстанції як керуючого судовим засіданням. У статті розглянуто основні наукові підходи до визначення суддівського розсуду головуючого у кримінальному процесі України. Зазначено, що доцільно було б надати головуючому комплекс контролюючих повноважень стосовно активної позиції захисту та передбачити у складі процесуального статусу головуючого у кримінальному провадженні відповідальність головуючого за пасивного адвоката. Такі зміни сприятимуть реалізації принципу «забезпечення права на захист», передбаченого у ст. 20 КПК України. Відмічено, що правове регулювання повноважень головуючого в судовому провадженні першої інстанції потребує подальшого наукового вивчення з метою виявлення недоліків та шляхів удосконалення.

Ключові слова: *суддівський розсуд, суддівське переконання, кримінальне провадження, судові рішення, кримінальний процес.*

The relevance of the article lies in the fact that an important procedural role in court proceedings is assigned to the presiding judge by the domestic legislator. At the same time, on the basis of the data obtained as a result of a systematic analysis of the modern codification of criminal procedural norms, we come to the conclusion that the current edition of the Criminal Procedure Code of Ukraine does not contain a separate article devoted to the powers of the presiding judge in the court proceedings of the first instance. The domestic legislator does not provide a definition of the term "powers of the presiding judge in the court proceedings of the first instance". The scientific and theoretical analysis of the scientific studies published today allows us to come to the conclusion that there are no works in the legal doctrine dedicated to the study of the judicial discretion of the presiding judge in the court proceedings of the first instance. The purpose of the article is to study and analyze the doctrinal positions of the current state

of legal regulation of the judicial discretion of the presiding judge in court proceedings of the first instance. It has been found that managing the course of the court session requires that the presiding judge directs the judicial investigation to provide the parties with equal opportunities freely, in a way that they choose, but which at the same time does not contradict the requirements of the law, to exercise their rights, which is one of the functional duties of the presiding officer in court proceedings of the first instance as the manager of the court session. The article examines the main scientific approaches to determining the judicial discretion of the presiding judge in a criminal trial in Ukraine. It was noted that it would be expedient to provide the presiding officer with a set of controlling powers regarding the active position of the defense and to provide for the responsibility of the presiding officer for the passive lawyer as part of the procedural status of the presiding officer in criminal proceedings. Such changes will contribute to the implementation of the principle of "ensuring the right to protection" provided for in Art. 20 of the CPC of Ukraine. It was noted that the legal regulation of the powers of the presiding judge in court proceedings of the first instance requires further scientific study in order to identify shortcomings and ways of improvement.

Key words: *judicial discretion, judicial conviction, criminal proceedings, court decision, criminal process.*

Постановка проблеми. Важлива процесуальна роль у судовому провадженні вітчизняним законодавцем відведена головному. Водночас на підставі даних, отриманих у результаті системного аналізу сучасної кодифікації кримінальних процесуальних норм, доходимо висновку, що нині чинна редакція Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України не містить окремої статті, присвяченої повноваженням головному в судовому провадженні першої інстанції. Не наводить вітчизняний законодавець і дефініції терміна «повноваження головному в судовому провадженні першої інстанції».

Науково-теоретичний аналіз опублікованих на сьогодні наукових досліджень дає змогу дійти висновку про те, що у правовій доктрині відсутні роботи, присвячені дослідженню суддівському розсуду головному в судовому провадженні першої інстанції.

Метою статті є вивчення та аналіз доктринальних позицій сучасного стану правового регулювання судового розсуду головному в судовому провадженні першої інстанції.

Виклад основного матеріалу. Загалом сутність категорії «повноваження головному в судовому провадженні першої інстанції» доцільно розглядати крізь призму її триелементної структури за формулою: «повноваження головному» + «судове провадження» + «перша інстанція».

Беручи за основу запропоновану формулу, насамперед необхідно зазначити, що в розкритті змісту поняття «повноваження» науковці не змогли дійти одностайності. Аналіз наукової літератури з даної проблеми дає змогу виділити як мінімум два підходи. Представники першого вважають, що повноваження – це сукупність прав і обов'язків державних органів і громадських організацій, а також посадових та інших осіб, закріплених за ними у встановленому законодавством порядку для виконання покладених на них функцій [3, с. 639]. Представники другого – що повноваження варто розглядати як право, надане кому-небудь для здійснення чогось, компетенцію, доручення [8, с. 469].

У кримінальній процесуальній науці стверджується, що більш вдалими видається перший із вищенаведених підходів. Керуючись такими висновками, пропонуємо повноваження головному у кримінальному провадженні трактувати як закріплені у кримінальному процесуальному законодавстві правомочності головному, що забезпечують реалізацію визначеного предметом відання головному обсягу його функцій.

Що ж стосується термінів «судове провадження» та «перша інстанція», то вичерпні їх тлумачення наведено у КПК України. Так, зокрема, судове провадження за КПК України – це кримінальне провадження в суді першої інстанції, яке включає підготовче судове провадження, судовий розгляд і ухвалення та проголошення судового рішення. А суд першої інстанції, згідно з п. 22 ч. 1 ст. 3 КПК України, – це районний, районний у місті, міський та міськрайонний суд, який має право ухвалити вирок або постановити ухвалу про закриття кримінального провадження, а також Вищий антикорупційний суд у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, віднесених до його підсудності цим Кодексом, апеляційний суд у випадку, передбаченому

КПК [6]. Звідси випливає, що під повноваженнями головуючого в судовому провадженні першої інстанції варто розуміти повноваження головуючого у кримінальному провадженні в районному, районному в місті, міському чи міськрайонному суді, а також Вищому антикорупційному суді у кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до його підсудності, апеляційному суді у випадку, передбаченому КПК, яке включає підготовче судове провадження, судовий розгляд, ухвалення та проголошення судового рішення.

На підставі отриманих даних доходимо висновку, що під повноваженнями головуючого в судовому провадженні першої інстанції слід розуміти закріплені у кримінальному процесуальному законодавстві правомочності головуючого, що забезпечують реалізацію визначеного предметом відання головуючого обсягу його функцій, цілей та завдань у кримінальному провадженні в районному, районному в місті, міському чи міськрайонному суді, а також Вищому антикорупційному суді у кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до його підсудності, апеляційному суді у випадку, передбаченому КПК, яке включає підготовче судове провадження, судовий розгляд, ухвалення та проголошення судового рішення.

З аналізу законодавчих положень, розміщених у КПК України, можна виокремити такі повноваження головуючого в судовому провадженні першої інстанції:

- керує перебігом судового засідання, забезпечує додержання послідовності та порядку вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками кримінального провадження їхніх процесуальних прав і виконання ними обов'язків, спрямовує судовий розгляд на забезпечення з'ясування всіх обставин кримінального провадження, усуваючи із судового розгляду все, що не має значення для кримінального провадження; вживає необхідних заходів для забезпечення в судовому засіданні належного порядку (ст. 321);

- у призначений для судового розгляду час відкриває судове засідання й оголошує розгляд відповідного кримінального провадження (ч. 1 ст. 342);

- оголошує склад суду, прізвище запасного судді, якщо він призначений, прізвища прокурора, потерпілого, цивільного позивача, обвинуваченого, захисника, цивільного відповідача, представників та законних представників, перекладача, експерта, спеціаліста, секретаря судового засідання, роз'яснює учасникам судового провадження право відводу і з'ясовує, чи заявляють вони кому-небудь відвід (ч. 1 ст. 344);

- після оголошення обвинувачення встановлює особу обвинуваченого, з'ясовуючи його прізвище, ім'я, по батькові, місце і дату народження, місце проживання, заняття та сімейний стан, роз'яснює йому суть обвинувачення і запитує, чи зрозуміле воно йому, чи визнає він себе винним і чи бажає давати показання. Якщо обвинувачених декілька, головуючий здійснює зазначені дії щодо кожного з них (ч. 1 ст. 348);

- якщо у кримінальному провадженні пред'явлено цивільний позов – запитує обвинуваченого, цивільного відповідача, чи визнають вони позов (ч. 2 ст. 348);

- надає стороні обвинувачення та стороні захисту право проголосити вступні промови (ч. 1 ст. 349);

- перед допитом свідка встановлює відомості про його особу та з'ясовує стосунки свідка з обвинуваченим і потерпілим; з'ясовує, чи отримав свідок пам'ятку про права й обов'язки свідка, чи зрозумілі вони йому, за необхідності роз'яснює їх, а також з'ясовує, чи не відмовляється він із підстав, встановлених Кодексом, від давання показань, і попереджає його про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань та завідомо неправдиві показання (ч. 1 ст. 352);

- приводить свідка до присяги (ч. 2 ст. 352);

- перед допитом потерпілого встановлює відомості про його особу та з'ясовує стосунки потерпілого з обвинуваченим; з'ясовує, чи отримав потерпілий пам'ятку про права й обов'язки потерпілого, чи зрозумілі вони йому, у разі необхідності роз'яснює їх, а також попереджає його про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання (ч. 1 ст. 353) тощо.

Так, правомочність керування перебігом судового засідання й усунення із судового розгляду всього, що не має значення для кримінального провадження, передбачена у ст. 321 КПК України, надає головуючому судді право знімати запитання учасників судового розгляду, якщо вони спрямовані на дослідження обставин, які вже достатньо з'ясовані, або явно виходять за межі кримінального провадження. До того ж головуючий уповноважений надавати вказівки судовому розпоряднику щодо організації підготовки залу судового засідання до слухання в ньому справи, забезпечення додержання особами, які є в суді, встановлених правил та інших заходів, спрямованих на сприяння веденню судового засідання [9] тощо.

Керування перебігом судового засідання передбачає, що головуючий спрямовує судове слідство на забезпечення сторонам рівних можливостей вільно, способом, який вони вибирають, але який водночас не суперечить вимогам закону, здійснювати свої права, що є одним із функціональних обов'язків головуючого в судовому провадженні першої інстанції як керуючого судовим засіданням.

Головуючий уповноважений вживати всіх необхідних заходів для дотримання порядку в залі судового засідання. Водночас на осіб, присутніх у залі судового засідання, кримінальний процесуальний закон покладає обов'язок дотримання певних правил: під час входу до залу суду та виходу суду вони повинні встати. Сторони кримінального провадження допитують свідків та заявляють клопотання, подають заперечення стоячи й лише після надання їм слова головуючим у судовому засіданні. Свідки, експерти, спеціалісти дають показання стоячи на місці, призначеному для свідків. Особи, присутні в залі, заслуховують вирок суду стоячи [7] тощо.

Водночас варто зазначити, що кримінальним процесуальним законодавством головуючий уповноважений надати дозвіл на відхилення від зазначених вище правил у судовому засіданні. Таке рішення ухвалюється ним, базуючись на суддівському розсуді. У КПК України, у ст. 3, що присвячена визначенню основних термінів Кодексу, немає визначення суддівського розсуду. З огляду на вказане, виникає потреба звернутися до наукової літератури. Так, наприклад, варта уваги позиція відомого дослідника Аарона Барака [1, с. 13–14], який розглядає суддівський розсуд як повноваження, надане особі, яка володіє владою вибирати між двома чи більше альтернативами, коли кожна з них є законною. Науковець зазначає, що суддівський розсуд апріорі не є ні емоційним, ні розумовим станом. На його думку, це радше юридична умова, за якої суддя має право робити вибір із декількох варіантів. А. Барак використовує для пояснення цього явища таке порівняння: «Це начебто правовий шлях привів до роздоріжжя, і суддя повинен, не маючи ясного та точного стандарту для керівництва, вирішити, яким шляхом іти». Тобто автор наголошує на можливості вибору, а не на свободі, незалежній від будь-яких чинників. Він говорить про те, що розсуд передбачає «радше зону можливостей, аніж просто одну позицію» [1, с. 15].

Натомість В. Вапнярчук зазначає, що під судовим розсудом у кримінальному процесі необхідно розуміти здійснюваний у регламентованому законом порядку специфічний вид правозастосовчої діяльності суду, сутність якого полягає у здійсненні з підстав, визначених законом, за вчасною волею вибору з декількох рівнозаконних альтернатив найбільш ефективної (дієвої), виходячи з визначених законом мети, завдань, принципів кримінального провадження, його конкретних обставин та сформованої доказової бази, а також керуючись морально-правовими категоріями справедливості, добро-совісності, розумності та пропорційності [3, с. 239]. На нашу думку, найбільш вдалий є підхід, запропонований В. Вапнярчуком. Уважаємо, що саме такий підхід необхідно взяти за основу у процесі розроблення законодавчого тлумачення суддівського розсуду, пропонуємо законодавчо закріпити наведене визначення терміна «суддівський розсуд» у ст. 3 КПК України з незначним його коригуванням для спрощення розуміння в такій редакції: «Суддівський розсуд – це різновид правозастосовчої діяльності суду, що здійснюється в регламентованому законом порядку та полягає у здійсненні з підстав, визначених законом, вибору з декількох рівнозаконних альтернатив найбільш ефективної (дієвої), з огляду на визначені законом мету, завдання, принципи кримінального провадження, його конкретні обставини та сформовану доказову базу, а також керуючись морально-правовими категоріями справедливості, добро-совісності, розумності та пропорційності».

Водночас варто вказати, що загалом норми кримінального процесуального законодавства містять чималу кількість повноважень головуючого в судовому провадженні першої інстанції. Однак не можна не звернути увагу на їх надмірну розпорошеність у тексті КПК України та недостатність у кримінальному процесі, що зумовлює необхідність внесення деяких законодавчих змін. Ідеться насамперед про необхідність систематизації повноважень головуючого в судовому провадженні першої інстанції та розширення їх переліку. Зокрема, за доречне видається систематизувати повноваження головуючого в судовому провадженні першої інстанції, визначивши їх у КПК окремою статтею [13].

Крім того, з огляду на євроінтеграційний курс нашої держави, сьогодні необхідне подальше вдосконалення кримінального процесуального законодавства України в напрямі узгодження його з європейськими вимогами та стандартами. Так, законодавець, зважаючи на те, що для з'ясування обставин, які мають значення для правильного вирішення кримінальної справи, необхідна активна участь суб'єктів процесу, що належать до двох протилежних за змістом вико-

нуваних ними функцій сторін – обвинувачення і захисту, закріпив у Конституції України як одну з основних засад судочинства змагальність сторін і свободу в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їхньої переконливості (п. 3 ч. 1 ст. 129). Суду в цьому змаганні відведена роль безстороннього спостерігача, який має виконувати функцію правосуддя, зберігаючи свою неупередженість [3, с. 51].

Відповідно до положень ч. 1 ст. 47 КПК України, захисник зобов'язаний використовувати засоби захисту, передбачені цим Кодексом та іншими законами України, з метою забезпечення дотримання прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого та з'ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого.

Цікавою в даному контексті видається практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). У своїй практиці ЄСПЛ неодноразово констатував порушення права на захист у справах, де захисник формально був призначений, проте не здійснював ефективного захисту, що становило істотне порушення вимог КПК (справа «Яременко проти України» від 12 червня 2008 р. [12]).

Крім того, у п. 262 рішення Європейського суду з прав людини у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21 квітня 2011 р. [10] Суд наголосив, що, хоча право кожного обвинуваченого вчиненні злочину на ефективний захист, наданий захисником, який, у разі потреби, признається офіційно, не є абсолютним, воно є однією з основних ознак справедливого судового розгляду. Встановлені під час апеляційного перегляду обставини свідчать про те, що обвинувачений відмовився від захисника з тих підстав, що вона, на його думку, не здійснювала належним чином захисту його прав, а захисник цих обставин не спростувала. Тобто призначений захисник унаслідок неналежного виконання своїх професійних обов'язків не забезпечив ефективного захисту обвинуваченого, чого потребували інтереси правосуддя, що є порушенням п. п. «с» п. 3 ст. 6 Міжнародної конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» [5]. За наявності ознак «символічного надання послуг» захисниками, ураховуючи практику ЄСПЛ у справі «Яременко проти України» від 12 червня 2008 р., апеляційний суд вважає, що це становило істотне порушення вимог КПК.

Заслугує на увагу в даному контексті також справа проти Хорватії: «Адвокат діяв як пасивний спостерігач у провадженні про утримання особи у психіатричній лікарні. А національний суд не зважив на відсутність ефективного юридичного представництва. Отже, мало місце порушення Конвенції». Такого висновку дійшов Європейський суд з прав людини у справі «Чутура проти Хорватії» (заява No 55942/15) [11].

Виходячи з вищевикладеного, на нашу думку, доцільно було б надати головному комплексу контролюючих повноважень стосовно активної позиції захисту та передбачити у складі процесуального статусу головуючого у кримінальному провадженні відповідальність головуючого за пасивного адвоката. Такі зміни сприятимуть реалізації принципу «забезпечення права на захист», передбаченого у ст. 20 КПК України.

Отже, правове регулювання повноважень головуючого в судовому провадженні першої інстанції потребує подальшого наукового вивчення з метою виявлення недоліків та шляхів удосконалення.

Список використаних джерел:

1. Барак Аарон. Судейское усмотрение. Пер. с англ. Москва : Норма, 1999. 376 с.
2. Барташук Л. Роль суду (судді) у забезпеченні права людини на повагу гідності під час розгляду кримінальної справ. *Закон и жизнь*. 2011. No 3. С. 50–56.
3. Вапнярчук В. Сутність активної та ініціативної діяльності суду у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. No 25. С. 236–239.
4. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. Шемшученка. Київ : ТОВ «Вид-во «Юридична думка»», 2007. 992 с.
5. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 18.10.2019).
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. No 4651–VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n2768> (дата звернення: 18.10.2019).
7. Кримінальний процесуальний кодекс України : Науково-практичний коментар / відп. ред.: С. Ківалов, С. Міщенко, В. Захарченко. Харків : Одісей, 2013. 1104 с.
8. Новий тлумачний словник української мови : у 4-х т. Т. 3 : Обе – Роб / уклад. : В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 1998. 928 с.

9. Про затвердження Інструкції про порядок забезпечення старшими судовими розпорядниками та судовими розпорядниками проведення судового засідання, їх взаємодії з правоохоронними органами : наказ ДСАУ від 18 жовтня 2004 р. № 182/04. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1391-04>.

10. Справа «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21 квітня 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/974_683 (дата звернення: 18.10.2019).

11. Справа «Чутура проти Хорватії» від 10 січня 2019 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/engpress?i=003-6293527-8211183> (дата звернення: 18.10.2019).

12. Справа «Яременко проти України» від 12 червня 2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/974_405.

13. Ламбуцька Т.О. Повноваження головуєчого як керуючого в судовому провадженні першої інстанції крізь призму кримінального процесуального законодавства. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2019. Випуск 4 (44). С. 119–124.